

*Матеріали міжнародного круглого столу
Ужгород, 23 серпня 2022 рік*

UNIVERSITATEA DE VEST
"VASILE GOLDIȘ"
din ARAD

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ» ЮРИДИЧНИЙ
ФАКУЛЬТЕТ КАФЕДРА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО
ПРАВознавства
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА КРАЇН ЄВРОПИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ПРАВОСУДДЯ
АСОЦІАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ОСВІТНЬОГО
ТА НАУКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. В. ГОЛДІША (М. АРАД, РУМУНІЯ)**

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНО- ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Матеріали міжнародного круглого столу

23 серпня 2022 р.

К 65 Національний та міжнародно-правовий механізми забезпечення права людини на життя в умовах війни: матеріали міжнародного круглого столу, м. Ужгород, 23 серпня 2022 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. – 71 с.

ISBN 978-617-8046-00-2

У збірнику представлено стислий виклад доповідей і повідомлень, поданих на міжнародну науково-практичну конференцію «Національний та міжнародно-правовий механізми забезпечення права людини на життя в умовах війни», яка відбулася на базі юридичного факультету Ужгородського національного університету 23 серпня 2022 р.

ISBN 978-617-8046-00-2

© ДВНЗ «Ужгородський
національний університет,
2022

Справедливий Закон —
найвища суспільна мудрість

Батанов Олександр Васильович,
*доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
провідний науковий співробітник відділу
конституційного права та місцевого самоврядування
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
м. Київ, Україна*

МУНІЦИПАЛЬНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА МИРУ

Права людини сьогодні є однією з ключових проблем юридичної доктрини та практики конституційного правокористування, які розглядаються з самих широких та різноманітних позицій – з філософсько-гуманістичної точки зору, в аспекті сутності та явища публічної влади, її завдань та функцій, принципів модернізації політичної системи, проведення соціально-економічної та культурної політики, боротьби з екологічними загрозами, злочинністю тощо. По суті права людини «відкрили фундаментальну тему про відносини між громадянами та державами» та розкрили «внутрішній конфлікт в міжнародному співтоваристві, який існує між порядком та справедливістю, між суспільством та державою» [1, р. 482].

Так, на думку зарубіжних дослідників, в середині ХХ ст. в розумінні прав людини «відбулася революція, яка втілила природно-правову доктрину в нормах міжнародного і національного права» [2, р. 261], яка дозволила подивитися на них (права людини – *Авт.*), як на «нові

стандарти цивілізації» [3]. Без перебільшення, дотримання прав людини вже стало частиною сучасних уявлень про міжнародну легітимність держав. Права людини міцно увійшли до арсеналу правового регулювання всередині держави і не можуть бути проігноровані країнами в їх зовнішній політиці. При цьому «внутрішній порядок реалізації норм про права людини залишається визначальним, а сама тематика даних прав демонструє можливість прогресу в міжнародних відносинах» [2, р. 261–264].

Таким чином, актуалізувалася проблематика прав людини, насамперед та у тому числі права людини на життя, в зв'язку з здійсненням не лише внутрішніх, а й зовнішніх функцій держави та конституційно-правовим забезпеченням зовнішньополітичної діяльності в умовах глобалізації та міждержавної інтеграції, гармонізацією правових систем та формуванням глобального конституціоналізму, а самі права людини стали інструментом, що зближує норми і цінності людства, держав і міжнародного співтовариства.

Для сучасної України проблеми реалізації та захисту прав людини, особливо права людини на життя, актуалізувалися та загострилися після подій Революції Гідності (листопад 2013 року – лютий 2014 року) та, особливо, в умовах окупації російською федерацією Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, частини територій у Донецькій та Луганській областях, збройної інтервенції московії проти України, підтверджуючи незворотне прагнення Українського народу до побудови

соціальної, правової, демократичної держави, в якій гарантуються та забезпечуються права і свободи людини.

Втім, не заперечуючи важливості та значущості забезпечення та захисту прав людини, насамперед права людини на життя, на рівні міжнародно-правового та національного, насамперед конституційного, регулювання, вважаємо, що найбільш рельєфно проявляється та знаходить свою апробацію ідея цінності людської особи, її прав та свобод, життя та гідності, на локальному рівні – у межах місцевого самоврядування та процесах інституціоналізації муніципальної влади. Адже визнання та становлення в Україні місцевого самоврядування, глибокі економічні і політичні перетворення у суспільстві і формування на цій основі нової демократичної державності безпосередньо пов'язані з виробленням і практичною реалізацією принципово нових для нас підходів до прав людини, до вирішення як загальнодержавних, так і регіональних, а також місцевих проблем у даній сфері.

Саме місцеве самоврядування має створити умови для формування у територіальних громадах та в цілому у суспільстві відчуття громадянськості – однієї з тих базових цінностей, які знаходяться у фундаменті соціуму [4]. Громадянськість консолідує суспільство та зміцнює державність, вона знаходиться в основі колективізму, детермінуючи життєздатність громадянського суспільства, його цілісність, структурованість та монолітність. Громадянськість в її найбільш розвинутій формі передбачає розвиток таких цінностей, як права та свободи, мир та справедливість, відповідальність та соціальна рівність. А

це – ключові цінності сучасного конституціоналізму.

У цьому план місцеве самоврядування, тим самим, відіграє вагомую роль у процесі формування громадянського суспільства, враховуючи, що усі права, свободи та масові види соціально-політичної активності, різні недержавні прояви суспільного життя людей зароджуються та у кінцевому рахунку реалізуються у територіальних громадах, які утворюють соціальну базу громадянського суспільства.

Адже саме місцеве самоврядування оптимально фіксує у собі як елементарні проблеми людської життєдіяльності, так і політичні, економічні, духовно-моральні цінності та соціальні досягнення людства у будь-якій галузі суспільного розвитку. В силу цього, відносно невеликі територіальні розміри територіальних громад, локальність діяльності їх органів, здебільшого безпосередній характер взаємовідносин жителів між собою та з органами місцевого самоврядування, природний характер проблем життєдіяльності – усе це в цілому обумовлює особливу муніципальну соціальність. Адже народження людини, її здоров'я, дорослішання, навчання, працевлаштування, шлюб та сім'я, старіння, смерть – у рамках цих життєвих циклів в основному замикається життєдіяльність місцевого співтовариства.

Також на цьому рівні реалізації публічної влади відбувається діалектичне поєднання консолідованої волі усього цивілізованого людства, втіленого у відповідних міжнародних стандартах прав людини, з волею національного законодавця, втіленої у Конституції та законодавстві про права людини, та конкретними інтересами місцевого населення, а також

окремих жителів – членів територіальних громад, які є не лише ключовими суб'єктами муніципально-правових відносин, а суб'єктами управлінських, адміністративно-правових, цивільно-правових відносин, що є однією з характерних рис місцевого самоврядування.

У зв'язку з цим, місцевому самоврядуванню належить важлива роль у реалізації одного з головних завдань сучасності – поєднання в єдине ціле інтересів світового співтовариства, держави, суспільства та особи, оскільки головний сенс та сутність місцевого самоврядування полягають у тому, щоб на рівні кожної окремо взятої особи здійснювати гармонізацію прав та свобод людини і громадянина з інтересами демократичної держави та громадянського суспільства. Саме така спрямованість місцевого самоврядування відповідає ідеям та принципам сучасного конституціоналізму, вищою цінністю якого є людина, її права та свободи.

Тому перед сучасною українською державою постає важливе завдання – утворення, насамперед за допомогою законодавства, умов для прояву громадських, самодіяльних начал у локально-територіальному вимірі. Саме умов, а не рамок, оскільки такі прояви можливі лише за наявності спільного інтересу та свободи участі. У цьому сенсі місцеве самоврядування – ідеальна сфера, де стає можливим подолання взаємного відчуження, соціальної самотності людей. Будь-яка людина потребує ідентифікації, ототожнення себе із певною суспільною групою. Територіальна спільність, у певному сенсі сусідство відкриває для цього широкі горизонти та, в той же час, не вимагає від особи тоталітарного підпорядкування групі, внаслідок чого місцеве самоврядування є найбільш

наближеним до людини рівнем реалізації публічної влади.

У цьому контексті згадаємо твердження відомого теоретика конституційної держави Е. Лабуле, який ще в середині XIX ст. писав, що «там, де є сильне муніципальне життя, не буває революційних хвороб» [5, с. 120]. Утворення на місцях оплотів демократії, здатних протистояти центральним органам, розширення прав місцевого самоврядування у політичній, економічній, соціальній та інших сферах державного життя передбачає докорінну зміну усього алгоритму функціонування влади у суспільстві, та, як наслідок, – і філософії взаємодії держави і людини, у тому числі в контексті реалізації та захисту її права на життя.

Безумовно, наявність місцевого самоврядування у державі, яким б потужним та дієздатним воно не було, не є гарантією від зовнішніх загроз, у тому числі війни. Так, триваюча зараз щоденна військова агресія ординської московії завдає непоправних втрат та шкоди містам та селам України, забираючи найцінніше – життя українців та українок. Втім, наприклад, активна діяльність муніципальних влад, спрямована на подолання наслідків руйнівних ракетних ударів, а іноді й їх попередження, зокрема шляхом зміцнення та побудови бомбосховищ, може зберегти сотні і тисячі людських життів.

У зв'язку з цим, дослідження прав людини, у тому числі і права на життя, у контексті місцевого самоврядування та конституційно-правових проблем організації та функціонування муніципальної влади, так саме як і концептуалізація місцевого самоврядування через призму прав людини та реалізації принципу верховенства права, який передбачає панування права

у суспільстві та вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо, є одним з найважливіших завдань юридичної науки.

Це має не тільки науково-теоретичне значення, а й насамперед практичну значущість: і з точки зору розвитку міжнародних стандартів прав людини, і національного законодавства, і в плані вирішення конкретних питань формування реального місцевого самоврядування та становлення муніципальної влади, утворення ефективних механізмів забезпечення прав людини, у тому числі в умовах викликів сьогодення.

Література:

1. Wheeler N. J. Pluralist and Solidarist Conception of International Society: Bull and Vincent on Humanitarian Intervention. *Millennium: Journal of International Studies*. 1992. № 21. P. 463–489.
2. Foreign Policy and Human Rights. Issues and Responses / ed. by R. J. Vincent. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. 283 p.
3. Donnelly J. Human Rights: a new standard of civilization? *International Affairs*. 1998. Vol. 74. № 1. P. 1–23.
4. Горбатенко В. П. Громадянськість. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 1 : А–Г. 1998. 672 с.
5. Лабулэ Э. Государство и его пределы, в связи с современными вопросами администрации, законодательства и политики. С.-Пб.: Н. И. Ламанский, 1868. 400 с.

Батанова Наталія Миколаївна,
*кандидат юридичних наук, старший науковий
співробітник відділу правових проблем політології
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України,
м. Київ, Україна*

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Виклики російсько-української війни та, з часом, післявоєнного відновлення України, зумовлюють необхідність вдосконалення усієї системи національного законодавства на принципах гідності, свободи, справедливості, верховенства права, забезпечення прав людини, створення дієвих механізмів їх захисту, реалізації принципів соціальної, правової та демократичної державності та поділу державної влади, розв'язання системних протиріч у сфері право-державотворення.

Магістральний стратегічний напрямок правової реформи полягає у забезпеченні верховенства права, яке є основою демократичного суспільства та сучасного конституціоналізму. Верховенство права є одним із трьох – поряд із демократією та людськими правами – стрижневих принципів Ради Європи, що переплітаються та у системній єдності визначають сенс, зміст та спрямованість внутрішньої та зовнішньої політики держав – її членів. Верховенство права, людські права та демократія є невід'ємним елементом спільної спадщини та

основоположним принципом усіх європейських демократій, фундаментом європейської ідентичності.

Громадяни України довели і продовжують у надтяжких умовах російсько-української війни щоденно доводити, що саме гідність та свобода є базовими складовими менталітету Українського народу, а верховенство права – сенсоутворююча домінанта національного праводержавотворення. Правова реформа, спираючись на багатовікову історію українського державотворення, має втілювати як національні традиції правотворення, так і підтверджувати європейську ідентичність Українського народу, незворотність європейського та євроатлантичного курсу України.

У цих умовах актуалізується питання щодо проведення системних заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, який, зокрема, передбачатиме як інституційне й функціональне відновлення, насамперед, відбудову транспортної, медичної, соціальної, комунальної, виробничої інфраструктури та житла, інфраструктури енергетики, зв'язку, військової інфраструктури і військово-промислового комплексу, структурну модернізацію та перезапуск економіки, заходи з подолання безробіття, підтримки сімей з дітьми, вразливих верств населення, осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок війни, відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини, так і визначення та напрацювання пропозицій щодо пріоритетних реформ, прийняття та реалізація яких є необхідними у воєнний і післявоєнний періоди, насамперед, підготовку стратегічних ініціатив щодо

комплексного правового забезпечення, прийняття і реалізація яких є необхідними для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди. Масштабність змін, яких має зазнати національне законодавство, їх зміст та форма, об'єктивно вимагають проведення комплексної правової реформи в Україні.

У першу чергу правова реформа пов'язана з Конституцією України, яка безпосередньо визначає фундаментальні права людини, закріплює засади конституційного ладу України, визначає принципи та порядок організації та функціонування державної влади та місцевого самоврядування. Саме в Конституції України закріплено головний орієнтир і критерій конституційного правопорядку – людина, громадянин, їхні права та свободи. У цьому значенні саме права людини мають слугувати тим індикатором, що виявляє справжню мету конкретної правової реформи.

Система прав людини, механізми їх захисту та стан реалізації показують справжні наміри державної влади щодо реформування різних сфер життя суспільства. Звідси пріоритетами усіх реформ є людина, сім'я, територіальна громада, суспільство, держава, бізнес.

Ці та інші питання актуалізувалися та загострилися після подій Революції Гідності (листопад 2013 року – лютий 2014 року), в умовах окупації російською федерацією Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, частини територій у Донецькій та Луганській областях, та, особливо, повномасштабного збройного вторгнення російської федерації на територію України та російсько-української війни, підтверджуючи

незворотне прагнення Українського народу до побудови суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, в якій гарантуються та забезпечуються права людини.

Поряд із першочерговими завданнями щодо зміцнення національної безпеки, подолання економічної та екологічної кризи, реформування державного управління – забезпечення прав людини залишається головним обов'язком держави та має визначати зміст і спрямованість діяльності держави, усіх її органів та посадових осіб. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав людини є головним обов'язком держави.

На наше переконання, досягнення зазначеної стратегічної мети має здійснюватиметься шляхом виконання таких завдань:

- внесення системних змін до Конституції України (в ідеальному варіанті – прийняття нової Конституції), формування нової системи законодавства, побудованої на відповідних принципах (наприклад, прийняття нового Трудового Кодексу, в перспективі – Соціального Кодексу), створення інституційного механізму, здатного забезпечувати реалізацію та захист відповідних прав (реформа у сфері правосуддя, створення мережі омбудсманів (військовий, дитячий, з питань рівності) тощо);

- створення ефективних інституційних та законодавчих механізмів у сфері забезпечення та захисту прав дитини;

- створення ефективних інституційних та законодавчих механізмів щодо забезпечення прав іноземців та осіб без громадянства, які на

законних підставах перебувають в Україні, а також біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту;

- створення ефективних інституційних та законодавчих механізмів щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб, насамперед тих, які прибули з територій, де тривають активні дії або які перебувають у тимчасовій окупації чи оточенні;

- створення ефективних інституційних та законодавчих механізмів забезпечення та захисту прав осіб, які проживають на тимчасово окупованій території України;

- створення ефективних інституційних та законодавчих механізмів забезпечення та захисту прав ветеранів російсько-української війни, осіб, які брали або беруть участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації;

- забезпечення свободи діяльності засобів масової інформації, захисту професійної діяльності журналістів та правозахисників, удосконалення механізмів реалізації права на доступ до публічної інформації та забезпечення доступності інформації для осіб з інвалідністю;

- гармонізація законодавства України про захист персональних даних з європейськими стандартами, запровадження інституційних та законодавчих механізмів, які унеможливають створення надмірних баз персональних даних та виключають можливість протиправного втручання у приватність, мінімізують зловживання під час проведення

оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих дій, а також забезпечують дотримання права на приватність у медичній сфері, сфері соціального захисту, щодо осіб, які перебувають у місцях несвободи. Подоланню цих викликів та проблем сприяло б прийняття Інформаційного Кодексу;

- створення ефективної системи запобігання та протидії кримінальним правопорушенням проти життя людини, а також компенсаційних механізмів за їх неефективне розслідування;

- створення ефективних інституційних та законодавчих механізмів запобігання та протидії катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню;

- створення ефективних інституційних та законодавчих механізмів, які унеможливають незаконне затримання, незаконне та надмірно тривале тримання осіб під вартою, створення та існування місць несвободи, не передбачених Конституцією та законом. Подоланню цих викликів та проблем сприяло б прийняття нових Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів, системне оновлення усього масиву процесуального законодавства;

- створення ефективних інституційних та законодавчих механізмів запобігання та протидії дискримінації в Україні;

- створення ефективних інституційних та законодавчих механізмів забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, застосування комплексного гендерного підходу до формування, реалізації,

моніторингу та оцінки державної політики у всіх сферах суспільного та державного життя;

- впровадження основних принципів охорони довкілля, міжнародних норм та стандартів у сфері екологічної безпеки на усіх напрямках державної політики та у сферах життя людини та суспільства.

Берч В.В.,

кандидат юридичних наук, доцент

кафедри конституційного права

та порівняльного правознавства

Ужгородського національного університету,

<https://orcid.org/0000-0002-3837-4724>

РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ЗДІЙСНЕННІ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Навіть, і тим більше, у час війни правосуддя має відправлятися. Звичайно, повномасштабна агресія висуває на перший план питання безпеки.

В тих областях України, де воєнні дії повністю або частково не відбуваються, усі суди безперешкодно працюють, учасники судового процесу беруть участь у судовому засіданні як фізично, так і активно використовується режим відеоконференції, зокрема, у такому режимі беруть участь громадяни України, які знаходяться за її межами. Таким чином, здійснюється ситуаційне планування для забезпечення доступу до правосуддя, використовується режим відеоконференції. Суди застосовують EASYCON, є можливим вхід для залів судових засідань, установ попереднього ув'язнення, установ виконання покарань та медичних закладів. Це сучасна альтернатива відеозв'язку, що не потребує встановлення додаткових програм. Для здійснення відеозв'язку необхідний браузер та інтернет.

Поряд з цим, станом на сьогодні, все-ж не запущено електронний

суд у повній мірі (проблема у вирішенні питань технічного характеру), але є внутрішньосуддівська дискусія, є взаємодія суддівської спільноти із парламентом.

Болючим залишається питання фінансування. Станом на сьогодні здійснюється заміщення паперових повідомлень шляхом надсилання їх сторонам у електронному вигляді. Позитивом є те, що адвокати у цьому процесі взаємодії суду із сторонами теж беруть активну участь і допомагають. Стосовно належного повідомлення учасникам судового процесу в умовах дефіциту коштів на кореспонденцію доцільним є врегулювання питання на нормативному рівні.

Виклики, з якими стикнулася сьогодні судова влада є очевидні, тому доцільним вбачається комунікація правничої спільноти, зокрема, науковців, горизонтальні комунікації у судовій системі, взаємодія з громадянським суспільством.

Тут слід зазначити, що правозахисні організації разом з правоохоронними органами документують факти вчинення злочинів, які лягають в основу обвинувальних актів. Така взаємодія громадянського суспільства та органів державної влади свідчить не лише про небайдужість громадян у непростий для нашої держави час, але і про збільшення довіри громадськості о судової системи і правосуддя вцілому.

Громадянське суспільство відіграє дуже важливу роль у всіх суспільних процесах, тому воно теж повинно бути залучено до діалогу в аспекті реформування судової системи відповідно до сучасних умов, що пов'язані з війною.

Закінчиться війна – неминуче почнеться (чи продовжиться!) корупція, йде мова про всі суспільні процеси. Тому коли настане мирний час, верховенство права і справедливість мають вийти на перший план. Ми повинні чітко усвідомити модель системних процесів, які мають відбуватися в Україні як демократичній державі, а для цього нам потрібно вкотре задати собі питання: Що таке Україна? Хто ми такі, і до чого прагнемо.

Бисага Ганна Юрїївна

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

ДО ПИТАННЯ ПРО УТВЕРДЖЕННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Право на власність отримало свій статус в результаті його включення до міжнародних документів з прав людини у другій половині двадцятого століття. Право набуло особливого значення як частина свободи індивіда, його економічної автономії в сучасних демократичних суспільствах і взагалі як важливий елемент для розвитку особистості індивіда. Визнання права власності як окремого права людини та його правовий захист на міжнародному рівні стало результатом поступових зусиль. Однак, воно все ще перебуває в процесі подальшого правового опрацювання, як щодо його обсягу, так і наслідків, правовою теорією та юриспруденцією.

Близько ста років тому, коли основні норми міжнародного права, особливо ті, що стосуються прав людини, або не існували, або перебували лишень в зародковому стані, права людини, як правило, не користувалися правовим захистом. Ще більш далеким від реальності був правовий захист прав людини на територіях, що перебували під військовою окупацією. Люди на таких територіях у всьому були залежні від окупаційної влади. У ті часи серйозні злочини проти людяності, такі як

геноцид, навіть не викликали подиву людства чи будь якої іншої реакції, спрямованої на їх придушення.

Однак, як би парадоксально це не звучало, саме в контексті збройних дій ми вперше знаходимо розвиток принципів і канонів щодо захисту прав осіб у міжнародному праві. Це якраз таки може бути пов'язано з особливою потребою в захисті прав та свобод громадян, яка відчувається більш інтенсивно в моменти надмірних страждань осіб в результаті воєнних дій.

Міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини протягом тривалого часу співіснували як дві суворо відокремлені та відмінні галузі права. Обидві сукупності правоположень вважалися взаємовиключними, головним чином через те, що вони стосувалися різної історичної еволюції та відповідали різним мотиваціям. Міжнародне право з прав людини захищає в першу чергу людей від можливого зловживання владних повноважень державою, встановлюючи таким чином низку обмежень для останньої по відношенню до осіб, які перебувають під її контролем. Міжнародне гуманітарне право своїм обов'язком має регулювання поведінки учасників збройного конфлікту, інтерпретує питання щодо застосування справедливих методів та засобів ведення війни.

У цьому співвідношенні зауважимо, що Загальна декларація прав людини 1948 р. і Женевська конвенція 1949 р. були розроблені й підписані в один і той же період без урахування положень одна одної, проте, вони все ж встановлювали деякі спільні зв'язки. Так, Женевська

конвенція 1949 р. містить тенденцію розглядати правоположення не лише як зобов'язання Договірних сторін, але і як індивідуальні права кожної людини під час збройного конфлікту [1]. З іншого боку, *декларативні* права людини інтегрували положення про відступ від зобов'язань, що дозволило державам скасувати певні положення за виняткових обставин, таких як збройного конфлікту або умов воєнного стану, що загрожують життю нації [2].

Лише на Тегеранській міжнародній конференції з прав людини Організація Об'єднаних Націй чітко визнала застосування міжнародного права з прав людини під час збройних конфліктів. За конференцією була прийнята Резолюція 2444 Генеральної Асамблеї та два звіти Генерального секретаря про те, що укладений закон про права людини забезпечує більш повний захист, ніж існуючі закони війни [3].

Крім того, міжнародне право з прав людини вплинуло на розробку двох Додаткових протоколів 1977 року до Женевських конвенцій [4]. У цьому відношенні досить легко виявити, як кілька положень двох протоколів мають разючу схожість із гарантіями, встановленими Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. У тому ж аспекті Міжнародний суд ООН підтвердив застосування права прав людини в ситуаціях збройних конфліктів у своєму Консультативному висновку щодо законності загрози застосування ядерної зброї 1996 року [5].

Що стосується розкриття позиції із забезпечення права власності в період воєнного стану чи збройного конфлікту європейською складовою,

то стаття 1 Протоколу до ЄКПЛ містить достатню правову основу для підтримки використання норм міжнародного гуманітарного права як авторитетного джерела в ситуаціях збройного конфлікту чи воєнного стану. Зокрема, встановлюється, що: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів» [6]. Дана гарантія являється першою економічною правоможливістю, яку захищає Конвенція. Незважаючи на те, що норма посиляється на поняття «майно», яке слід розуміти широко та автономно, у справі «Маркс проти Бельгії» ЄСПЛ роз'яснив, що стаття 1 по суті гарантує право власності [7].

Так, дана стаття складається з двох абзаців, причому перший абзац можна поділити на дві частини. Перша складова якого встановлює основну гарантію права власності, тоді як друга – закріплює спеціальні положення щодо експропріації. Абзац другий містить норму, що стосується законодавства про обмеження користування майном. У справі «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» ЄСПЛ зайняв подібну позицію, зазначивши, що стаття 1 містить три частини, які є різними, але, тим не менш, зберігають тісний зв'язок [8]. Той факт, що експропріація є єдиним

обмеженням права власності, яке розглядається в цій статті, безсумнівно, викликає низку законних питань. Як ЄСПЛ повинен розглядати ситуації, коли військові бомбардують будівлю, де група повстанців шукала притулку, і в результаті завдають шкоди або руйнують кілька будинків по сусідству? Чи буде це порушенням права власності? Найголовніше, чи пропонує ЄСПЛ необхідні інструменти для адекватної відповіді на ці запитання? Друге речення першого абзацу зазначає, що «ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в суспільних інтересах і на умовах, передбачених законом і за загальними принципами міжнародного права». З даного положення випливають два логічні пояснення:

а) автори переслідували мету гарантувати, що спеціальні норми, встановлені в ЄКПЛ, не замінять загальні норми міжнародного публічного права, коли вони застосовуються;

б) ЄКПЛ встановила ті самі стандарти, які визнаються в міжнародному публічному праві для тих, хто перебуває під юрисдикцією Високої Договірної Сторони ЄКПЛ.

Своєю чергою, ЄСПЛ, а до нього Європейська комісія з прав людини, прийняли перший підхід у своїй юриспруденції. Обидва органи встановили, що стаття 1 не надає захисту громадянам держави, яких їхня власна держава позбавила свого майна. Таким чином, коли застосуванню підлягають, як норми міжнародного гуманітарного права, так і міжнародного права з прав людини, ЄСПЛ має звернутися до конкретних стандартів міжнародного гуманітарного права, щоб визначити, чи мало місце незаконне позбавлення власності. Справа «Ірландія проти

25

Сполученого Королівства» чудово демонструє, що за ЄКПЛ загалом можна посилатися на міжнародне гуманітарне право [9].

Наразі загально визнано, що міжнародне право з прав людини не припиняє автоматично діяти під час збройних конфліктів. У той час як норми міжнародного гуманітарного права дають більш конкретні відповіді щодо засобів і методів ведення бою, в інших ситуаціях, таких як довготривала окупація, міжнародне право з прав людини, безумовно, відіграє ключову роль. Хоча Європейський суд часом використовував норми міжнародного гуманітарного права, прямо не згадуючи їх, як правило, він дуже неохоче застосовував принципи міжнародного гуманітарного права у ситуаціях збройного конфлікту. Як зазначалося, право власності є парадигмальним прикладом того, як оцінка конкретного нападу може радикально змінитися залежно від підходу, прийнятого Судом. У деяких випадках обидві групи правоположень можуть взаємодіяти і доповнювати одна одну. Тим не менш, вони залишаються двома окремими елементами, що мають справу з глибоко різними ситуаціями. Вони можуть поділяти спільні цінності гуманності та поваги до людської гідності, але контекст *sui generis* ведення війни залишається своєрідною ситуацією, яка потребує застосування конкретного та індивідуального набору правил.

Література:

1. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949 р. ООН. *Офіційний вісник України*. 2010 р. № 62. Ст. 177.

2. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12.08.1949 р. ООН. *Офіційний вісник України*. 2010 р. № 62. Ст. 193.

3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. ООН. *Офіційний вісник України*. 2010 р. № 62. Ст. 132.

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. ООН. *Офіційний вісник України*. 2013 р. № 27. Ст. 370.

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. Рада Європи. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13.

6. Respect for Human Rights in Armed Conflicts. Resolution 2444 (XXIII) of the United Nations General Assembly, 19 December 1968. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=7F99C549B16DF20BC12563CD0051D3BC> (дата звернення 12.08.2022 р.)

7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. ООН. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. від 1990 — 1990 р. № 1. Ст. 25.

8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. ООН. 27

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 12.08.2022).

9. Respect for Human Rights in Armed Conflicts. Resolution 2444 (XXIII) of the United Nations General Assembly, 19 December 1968. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=7F99C549B16DF20BC12563CD0051D3BC> (дата звернення: 12.08.2022).

10. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952 р. Рада Європи. *Офіційний вісник України*. 2006 р. № 32. Ст. 453.

11. Judgement of the European Court of Human Rights in the case «Marcx v. Belgium» on 13 June, 1979 (Application № 6833/74). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57534> (дата звернення: 12.08.2022 р.).

12. Judgement of the European Court of Human Rights in the case «Sporrong and Lonroth v. Sweden» on 18 December, 1984 (Application № 7151/75). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57579> (дата звернення: 12.08.2022 р.).

13. Judgement of the European Court of Human Rights in the case «Ireland v. the United Kingdom» on 20 March, 2018 (Application № 5310/71). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-181585> (дата звернення: 12.08.2022 р.).

Бисага Юрій Михайлович
*завідувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
доктор юридичних наук, професор
м. Ужгород, Україна*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСНОВОПОЛОЖНОГО ПРАВА НА ЖИТТЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ВОЄННОГО ЧАСУ

Під час війни, людське життя втрачає свою основоположну цінність, а втрати починають рахуватися сотнями. Люди стають «жертвами», «побічним збитком». Право на життя — це більше, ніж фундаментальна законна гарантія. Це визнання гуманності, безцінності та неповторності кожної людини, яка бере участь у конфлікті – від невинної цивільної особи до солдата-окупанта. Це також нагадування про те, що відповідальність можлива, а в довгостроковій перспективі неминуча.

Принагідно підкреслити, що парадигма забезпечення основоположного права на життя в умовах війни складається з трьох ключових ідей:

- реалізації права на життя в умовах війни чи збройного конфлікту;
- гарантування права на життя міжнародним гуманітарним правом та нормами міжнародного права з прав людини;
- питань етики вбивства на війні.

Право на життя цілком логічно виступає передумовою реалізації всіх прав та свобод осіб. Дана гарантія знаходить свій прояв у майже всіх

міжнародних договорах, є складовою частиною норм національного та міжнародного права. Однак, незважаючи на наведене, право на життя володіє відносним характером і за певних юридично чи фактично обумовлених обставин може бути правомірно обмеженим. На практиці головною перешкодою у вільній реалізації досліджуваного права являються збройні конфлікти чи воєнні дії в межах території конкретних держав. Зазначимо, що право на життя на національному рівні гарантується в першу чергу Конституцією України та низкою законів та інших нормативно-правових актів, які впливають із досліджуваної проблематики (ст. 27 «Кожна людина має невід’ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов’язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров’я, життя і здоров’я інших людей від протиправних посягань») [1], на міжнародному рівні право на життя закріплено та регулюється низкою міжнародних правових актів, зокрема: Загальною декларацією прав людини і громадянина (ст. 3 «Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність») [2], Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (ст. 6 визнає право на життя невід’ємним правом кожної людини, яке не може свавільно обмежуватися та охороняється законом) [3]; Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 2 містить імператив щодо охорони права на життя кожної особи, встановлює заборону щодо умисного позбавлення життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який законом передбачено

таке покарання) також встановлюється перелік умов, за яких позбавлення права на життя не вважатиметься як таке, що вчинене із порушенням вимог статті 2 Конвенції, а саме: а) «для захисту будь-якої особи від незаконного насильства»; б) «для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою»; в) «при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання» [4].

Відтак, сферою зобов'язань держави щодо захисту права на життя в умовах воєнного стану виступає: каталог зобов'язань держави під час збройного конфлікту; сфера юрисдикції в умовах окупації території держави; пропорційні межі застосування необхідної сили при правомірних воєнних діях; особливості розслідування фактів та причин позбавлення життя людей.

Аналізуючи рішення Міжнародного Суду ООН, Генеральної Асамблеї, Комісії з прав людини ООН, міжнародну практику доходимо висновку, що міжнародне гуманітарне право виступає *lex specialis* по відношенню до міжнародного права з прав людини [5, с.19]. Відтак, відносини що складаються у сфері захисту права на життя під час воєнного стану, ведення збройних конфліктів, регулюються в першу чергу нормами міжнародного гуманітарного права, поширюючи його охорону на сферу підзахисних осіб, а саме: поранених, хворих, військовополонених, цивільне населення та осіб, які не беруть або припинили брати безпосередню участь у бойових діях. Сферу найбільш важливих нормативних актів цієї галузі складають: Женевські конвенції

1949 р. та два Додаткових протоколи до них [6], Гаазькі конвенції 1907 р., звичаєві норми та інші акти.

Теорія справедливої війни розрізняє причини початку війни (право на ведення війни) (*Jus ad bellum*) і закони та звичаї ведення війни (*Jus in bello*). Ця градація є вкрай важливою. Позаяк, причини початку війни в деяких випадках можуть бути етичними, однак засоби її ведення неетичними, наприклад, використання протипіхотних мін, тортур, хімікатів тощо [7].

Теорія справедливої війни встановлює принципи етики війни, які характеризуються наступним набором елементів:

- війна ведеться легітимною владою;
- із справедливої мети;
- війна ведеться згідно правил та звичаїв війни;
- війна має велику ймовірність успіху;
- війна являється останнім засобом досягнення поставленої законної мети;
- війна є пропорційною згідно використовуваних заходів та поставленої мети.

Крім того, існують три принципи поведінки на війні:

- дискримінація (розрізнення між комбатантами противника та некомбатантами);
- пропорційність (шкода має бути пропорційною вигоді)
- дії мають бути військово необхідними.

При спробі застосувати та інтерпретувати ці принципи виникають

значні розбіжності, про що свідчать дискусії, які все ще тривають. Легітимна влада є ключовим питанням у всіх конфліктах, включаючи ті, що вважаються актами тероризму чи повстаннями.

Характер війни швидко змінюється, і етика має йти в ногу з цими змінами. Дані конкретні принципи цілком можуть потребувати перегляду. Однак, фундаментальні етичні питання не змінилися, війна все ще за своєю суттю є неетичною. Щоб військові дії вважалися виправданими, необхідні вагомі етичні причини, і хоча недосконала теорія справедливої війни продовжує залишатися одним із способів пошуку таких причин.

Отже, підводячи підсумки, підкреслимо, що забезпечення права людини на життя повинно продовжувати застосовуватися під час воєнного стану чи збройних конфліктів, хоча і було визнано, що на практиці питання юрисдикції викликає значні труднощі в його застосуванні. Специфікою гарантування права на життя в умовах війни виступає якраз пропорційність та законна мета такого обмеження, що здійснюється у відповідності до вимог міжнародного права.

Більше ніж за півроку нічим не обґрунтованого та абсурдного повномасштабного вторгнення РФ на територію демократичної та суверенної України, остання вже скоїла тисячі злочинів щодо життя та здоров'я, честі та гідності українських громадян. Останнє безумовно свідчить про неминучість настання відповідальності та призначення найжорсткішого покарання згідно норм міжнародного права держави-окупанта, а також довічне спокутування своєї вини перед народом

України.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. ООН. *Голос України*. 2008. № 236.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 12.08.2022).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. Рада Європи. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13.
5. Louise Doswald-Beck. The right to life in armed conflict: does international humanitarian law provide all the answers? *International review of the Red Cross*. 2006. Vol. 88. № 864. P. 24.
6. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949 р. ООН. *Офіційний вісник України*. 2010 р. № 62. Ст. 177.

Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12.08.1949 р. ООН. *Офіційний вісник України*. 2010 р. № 62. Ст. 193.

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. ООН. *Офіційний вісник України*. 2010 р. № 62. Ст. 132.

Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. ООН. *Офіційний вісник України*. 2013 р. № 27. Ст. 370.

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. ООН. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. від 1990 — 1990 р. № 1. Ст. 25.

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 12.08.2022).

7. Jeff McMahan. *The Ethics of Killing in War*. 2006. P. 23-41. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11406-006-9007-y> (дата звернення: 12.08.2022).

Васильчук Л.Б.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права та
порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

ДО ПИТАННЯ ПРО ВЗАЄМОДІЮ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА В АСПЕКТІ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ

Як свідчить практика, саме під час збройних конфліктів права людини порушуються найбільше. Відтак, протягом багатьох років експерти приділяли велику увагу розробці інструментів, спрямованих на полегшення людських страждань під час війни та конфліктів. На сьогодні всі три сфери сучасного міжнародного права намагаються забезпечити захист жертв війни: міжнародне право прав людини, міжнародні закони у справах біженців і міжнародне гуманітарне право.

Міжнародне право прав людини являє собою систему міжнародних норм, спрямованих на захист і підтримку людей, незалежно від їх національності, місця проживання, статі, національного походження, кольору шкіри, релігії чи будь-яких інших положень. Останнє передбачає зобов'язання держав діяти певним чином або утримуватися від конкретних дій з метою захисту прав людини [1, с.4].

Своєю чергою, міжнародне гуманітарне право складається з норм, які з гуманітарних причин спрямовані на обмеження наслідків збройних

конфліктів. Воно спрямоване на захист людей, які не беруть або більше не будуть брати участі у бойових діях, а також на обмеження методів ведення війни [2, с.9].

На сьогодні вкоренилося неписане правило, яке полягає в тому, що «оскільки зобов'язання щодо прав людини випливають із визнання невід'ємних прав усіх людей, і ці права можуть бути порушені як у мирний, так і воєнний час, міжнародне право прав людини продовжує застосовуватися в ситуаціях збройного конфлікту» [3]. У договорах про права людини немає вказівок на те, що права людини не застосовуються під час війни. Відтак, обидві галузі права (міжнародне гуманітарне право та міжнародне право з прав людини) розглядаються як додаткові джерела зобов'язань у ситуаціях збройних конфліктів. Обидві галузі права спрямовані на захист усіх людей і ґрунтуються на принципах поваги до життя, добробуту та людської гідності. Вони обидві знаходять свій вияв в міжнародних договорах, які підкріплюються міжнародним звичаєвим правом. Найважливіша суттєва відмінність полягає в тому, що захист прав людини згідно з міжнародним гуманітарним правом здебільшого ґрунтується на відмінностях – в основному між цивільними особами та учасниками бойових дій – які невідомі міжнародному праву з прав людини.

Міжнародне право прав людини відображено в Загальній декларації прав людини, а також у ряді міжнародних договорів з прав людини та в міжнародному звичаєвому праві. Серед основних універсальних договорів про права людини можна назвати наступні:

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та Факультативний протокол до нього; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та два факультативні протоколи до нього; Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Факультативний протокол до неї; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання та Факультативний протокол до неї; Конвенція про права дитини та два факультативні протоколи до неї; Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей; Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень; Конвенція про права людей з інвалідністю та Факультативний протокол до неї. Міжнародне право прав людини також включає права та свободи, які стали частиною міжнародного звичаєвого права [4, с.25].

З іншого боку, міжнародне гуманітарне право знаходить свої джерела в договорах і міжнародному звичаєвому праві. Сучасне міжнародне гуманітарне право складають такі міжнародні документи: Гаазькі положення про закони та звичаї сухопутної війни; Женевська конвенція (I) про поліпшення долі поранених і хворих у діючих збройних силах; Женевська конвенція (II) про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; Женевська конвенція (III) про поводження з військовополоненими; Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни; Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту

жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I); Додатковий протокол до Женевської конвенції, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II). Інші міжнародні договори вважаються джерелами міжнародного гуманітарного права у тій мірі, в якій вони регулюють ведення війни та накладають обмеження на використання певної зброї [5].

Захист права на життя за міжнародним правом з прав людини.

Право на життя, яке зазвичай називають «найвищою соціальною цінністю в ієрархії прав людини», гарантується договорами міжнародного права з прав людини і загальним міжнародним правом. Однак воно не є абсолютно захищеним. Смертна кара є прикладом відсутності абсолютного захисту (стаття 6(2) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [6], стаття 4(2) Американської конвенції з прав людини [7], стаття 4 Африканської хартії прав людини і народів [8]. Своєю чергою, Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод містить вичерпний перелік визнаних причин для втручання зі смертельним наслідком (що стосується переважно самозахисту), а саме: 1) Захист будь-якої особи від протиправного насильства; 2) З метою здійснення законного арешту або запобігання втечі особи, яка законно затримана; 3) У законних діях, вжитих з метою придушення бунту чи повстання [9].

При збройних конфліктах та воєнному стані обов'язково повинні поважатися принципи необхідності та пропорційності. Оцінюючи, чи є застосування сили суворо пропорційним, слід звернути увагу на характер

переслідуваної мети, небезпеку для життя та ступінь ризику того, що застосована сила може призвести до втрати життя (Stewart v. United Kingdom) [10].

Держави повинні утримуватися від свавільних вбивств і вживати позитивних заходів для захисту життя людей, які перебувають під їхньою юрисдикцією (LCB проти Сполученого Королівства, 1998, ЄСПЛ, пункт 36). Позитивні зобов'язання можуть мати наступну форму: обов'язок прийняти законодавство для захисту права на життя; обов'язок вживати всіх можливих запобіжних заходів і контролювати дії поліції, щоб звести до мінімуму застосування смертельної сили; обов'язок запобігати нападам осіб, які перебувають під юрисдикцією держави, на фізичну цілісність інших; обов'язок провести ретельне та змістовне розслідування у випадку вбивства людини (Kaaya v Turkey) [11].

Ці правила, розроблені в рамках міжнародного права з прав людини також можуть застосовуватися в ситуаціях збройного конфлікту. Наприклад, органи міжнародного права з прав людини вимагають від держави пошуку та збору поранених і хворих після бою, як це робить міжнародне гуманітарне право (Ahmet Ozkan v. Turkey) [12].

Захист права на життя за міжнародним гуманітарним правом. Як можна справді захистити право на життя, якщо комбатанти мають дозвіл на вбивство під час збройного конфлікту? Відповідь дається з огляду на те, що дозвіл поширюється лише на певний сегмент осіб, конкретну ситуацію та час під час збройного конфлікту. Є також багато положень, які захищають життя учасників бойових дій і цивільних осіб.

Згідно зі статтею 48 Додаткового протоколу I 1977 року до Женевської конвенції 1949 року, «Сторони конфлікту повинні завжди проводити різницю між цивільним населенням і комбатантами, а також між цивільними об'єктами та військовими цілями і, відповідно, спрямовувати свої операції лише проти військових цілей». Це положення виражає так званий *принцип розрізнення*. Виходячи з цього принципу, ступінь захисту права на життя під час збройного конфлікту залежить від статусу особи (комбатант чи цивільна особа) [13].

Захист права на життя учасників бойових дій обмежений залежно від моменту та їх діяльності. Якщо вони вважаються «виключеними з бою», їхній захист від актів убивства гарантується так само, як і цивільним особам (ст. 12 і ст. 50 Женевської конвенції 1949 р. про поліпшення долі поранених і хворих у діючих збройних силах) [14]. Під час військових дій єдиною законною метою, якої повинні прагнути досягти держави, є *послаблення військових сил противника*. Якщо є можливість лише завдати шкоди, не вбиваючи, то принцип необхідності накладає лише нанесення шкоди.

Порівняння захисту права на життя між міжнародним гуманітарним правом і міжнародним правом з прав людини. Право на життя захищається по-різному в міжнародному праві з прав людини і міжнародному гуманітарному праві. Шляхи визначення того, чи є вбивство людей незаконним, різні. У розділі міжнародного права з прав людини виділяють наступні ключові маркери: Якщо вбивство є результатом дій державних органів, чи було застосування смертної кари

законною метою? Чи це було конче необхідно для досягнення поставленої мети? Якщо жертва стала результатом приватних дій, чи вжили компетентні державні органи відповідні превентивні дії? Чи держава на етапі планування та контролю за діями поліції вжила всіх можливих заходів, щоб звести до мінімуму ймовірність застосування сили та появи жертв серед цивільного населення? Чи держава ретельно та ефективно розслідувала причини нещасного випадку?

Згідно з міжнародним гуманітарним правом, наступні маркери показують законність вбивства: Чи відбулося вбивство в контексті міжнародного збройного конфлікту чи в контексті неміжнародного збройного конфлікту? Який був статус загиблого, учасник бойових дій чи цивільна особа? Чи були законними засоби і методи, які використовувалися у військових діях? Якщо жертвою була цивільна особа, чи був напад невідвільковим чи здійсненим без належних запобіжних заходів?

Інша відмінність між нормами гуманітарного та міжнародного права з прав людини полягає в наступному: у той час як у міжнародному гуманітарному праві захист життя є різним під час міжнародних збройних конфліктів і неміжнародних збройних конфліктів, у міжнародному праві з прав людини захист життя не змінюється залежно від ситуації.

Отже, під час збройних конфліктів застосовуються як норми міжнародного права з прав людини, так і норми міжнародного гуманітарного права. Міжнародне гуманітарне право можна розглядати як додатковий орган, який забезпечує захист права на життя, передбачене

нормами міжнародного права з прав людини. Якщо існує суперечність між положеннями міжнародного права з прав людини і положеннями міжнародного гуманітарного права, виникає питання про те, яке правило є більш надійним і придатним для обставин справи. Величезні та очевидні протиріччя між двома гілками зустрічаються рідко, оскільки вони обидві сходяться за кількома ознаками, і обидві намагаються максимально захистити право на життя під час збройного конфлікту. Ретельний і глобальний підхід до двох галузей права є адекватним інструментом для того, щоб запропонувати найвищий можливий рівень захисту права на життя під час збройних конфліктів, коли право на життя стає надзвичайно вразливим.

Література:

1. Marci Hoffman. International human rights law. Electronic resource guide. 2013. 35 p.
2. Міжнародне гуманітарне право: посібник для юриста / М.М. Гнатівський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель; за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса: Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2017. 145 с.
3. Panagiotis Kontakos. The Right to Life in Armed Conflict. 2020. URL: <https://thesafiablog.com/2020/04/30/the-right-to-life-in-armed-conflict/> (дата звернення: 10.08.2022 р.).

4. Samantha Besson. The Sources of International Human Rights Law: How General is General International Law? The Oxford Handbook of the Sources of International Law, Oxford University Press, 2017. 41 p.
5. The main sources of international humanitarian law. URL: file:///C:/Users/UzhNU/Downloads/handout_2_-_the_main_sources_of_international_humanitarian_law.pdf (дата звернення: 11.08.2022 р.).
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 11.08.2022 р.).
7. American convention on human rights «Pact of San Jose, Costa Rica». 1969. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.oas.org/dil/treaties_b-32_american_convention_on_human_rights.pdf (дата звернення: 11.08.2022 р.).
8. African Charter on Human and Peoples' Rights. 1981. URL: file:///C:/Users/UzhNU/Downloads/banjul_charter.pdf (дата звернення: 11.08.2022 р.).
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. Рада Європи. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13.
10. Judgement of the European Court of Human Rights in the case «Stewart v. United Kingdom» on 16 December, 2003 (Application № 25185/02). URL: [file:///C:/Users/UzhNU/Downloads/STEWART%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/UzhNU/Downloads/STEWART%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%20(1).pdf) (дата звернення: 12.08.2022 р.).

11. Judgement of the European Court of Human Rights in the case «Kaya v Turkey» on 19 February, 1998 (Application № 158/1996/777/978). URL:https://www.stradalex.com/en/sl_src_publ_jur_int/document/echr_22729-93 (дата звернення: 12.08.2022 р.).
12. Judgement of the European Court of Human Rights in the case «Ahmet Ozkan v. Turkey» on 6 April, 2004 (Application № 21689/93). URL: <file:///C:/Users/UzhNU/Downloads/Ahmet%20C3%96zkan%20and%20Others%20v.%20Turkey.pdf> (дата звернення: 12.08.2022 р.).
13. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990 р. № 1. Ст. 25.
14. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949 р. ООН. *Офіційний вісник України*. 2010 р. № 62. Ст. 77.

Вишнеvsька Марина Михайлівна,
*здобувачка кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету УжНУ*

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗМЕЖУВАННЯ ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ «КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ» ТА СУМІЖНИХ ПОНЯТЬ

Проблематика конституційно-правової відповідальності учасників виборчого процесу в сучасних умовах розвитку правової держави та громадянського суспільства в Україні набуває не тільки теоретичного, але і праксеологічного змістовного наповнення.

Конституційно-правова відповідальність в цілому як інститут конституційного права знаходить свої витoki на етапі становлення конституційного ладу України, що пов'язано з поновленням незалежності Української держави 24 серпня 1991 року.

Конституційно-правова відповідальність учасників виборчого процесу є доволі складним явищем у сучасній конституційно-правовій науці. Проблема полягає насамперед у тому, що зазначений різновид юридичної відповідальності не є належним чином закріпленим у нормах права, а дослідники все ще не дійшли одностайної позиції щодо розуміння цього поняття [1, с. 64]. Поряд з цим, значення наукових пошуків у сфері дослідження цієї правової категорії не викликає сумнівів, оскільки конституційно-правова відповідальність будь-яких суб'єктів є складовою частиною механізму гарантування та охорони Основного Закону та

сприяє активному розвитку правової, соціальної та демократичної держави [2, с. 24–29].

Широкоаспектність та полісемантичність дослідницьких поглядів щодо розмежування правової категорії «конституційно-правова відповідальність учасників виборчого процесу» та суміжних понять має своїм наслідком фактичне існування ситуації правової невизначеності, і, як наслідок, відсутності належного механізму реалізації зазначеного правового явища.

Конституційно-правова відповідальність є різновидом відповідальності юридичної, тому, на наше переконання, доцільно було б розпочати аналіз зазначеної правової категорії із розгляду більш ширшого терміно-поняття для формування комплексної уяви з предмету дослідження.

В.Копейчиков зауважує, що юридична відповідальність є сукупністю правових відносин, що передбачають можливість застосування державно-владного примусу у вигляді санкцій щодо суб'єктів, котрі порушили норми права [3, с. 204]. Схожої позиції дотримується Д. Лук'янець та вважає, що сутність юридичної відповідальності полягає у застосуванні державного примусу у вигляді санкцій норми права [4, с. 5].

З точки зору дослідників В. Погорілка та В. Федоренка, у темпоральному вимірі «юридична відповідальність у конституційному праві» є поняттям, що виникло раніше, аніж «конституційно-правова відповідальність». На думку науковців, юридична відповідальність є

різновидом суспільних відносин, котрі регулюються правовими нормами, та сутність яких полягає у заохоченні реалізовувати належну у межах чинного законодавства поведінку, а також можливості застосування примусу у випадку порушення норм конституційного права [5, с. 510–511].

Цікавою є позиція Ю. Ткаченка, котрий розрізняє поняття «конституційна відповідальність» та «конституційно-правова відповідальність» та не вважає їх тотожними. Таку думку учений обгрунтовує тим, що перша правова категорія є притаманною за умови застосування норм Основного Закону, у той час, як конституційно-правова відповідальність передбачає застосування ще й інших чинних конституційно-правових норм [6, с. 549–555]. Виходячи з наведеного, можна дійти висновку, що терміно-поняття «конституційно-правова відповідальність» є більш ширшим, аніж «конституційна відповідальність», оскільки охоплює його за своїм обсягом і змістом. Однак, на наше переконання, виходити виключно з етимологічного значення не є достатнім для належного обгрунтування відмінності зазначених правових категорій.

З точки зору О. Зайчука та Н. Оніщенко, конституційна відповідальність є видом юридичної відповідальності, котрий передбачений конституційним законодавством, має свій відповідний суб'єктний склад, підстави для притягнення та каталог санкцій, котрі підлягають застосуванню. До суб'єктів конституційної відповідальності учені відносять державу, її органи та посадові особи, органи місцевого

самоврядування, безпосередньо громадян, а також їх об'єднань [7, с. 497].

Інститут конституційно-правової відповідальності потребує подальшого наукового дослідження та якісно нового обґрунтованого переосмислення, виходячи з його значення у механізмі забезпечення стабільності та охорони Основного Закону. Безперечно, позиції сучасних дослідників щодо важливості фундаментального вивчення зазначеного складного феномену збігаються, поряд з цим, сучасна юридична наука все ж не виробила певної єдності та спільності підходів щодо розуміння сутності та змісту цього терміно-поняття.

Список використаних джерел:

1. Лубенська Л., Ковальчук В. Актуальні питання визначення поняття конституційно-правової відповідальності. *Право і суспільство*. 2010. №5. С. 64 – 67.
2. Батанова Н. Конституційно-правова відповідальність: концептуальні проблеми теорії. *Юридичний вісник*. 2010. №2. С. 24 – 29.
3. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / за ред. В. Копейчикова. К, 1997. 320 с.
4. Лук'янець Д. Типологія юридичної відповідальності. *Юридична Україна*. 2004. №3. С. 5.
5. Конституційне право України. Академічний курс: підруч.: У 2 т. Том 1 / за ред. В. Ф. Погорілка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. 544 с.
6. Ткаченко Ю. Форми (види) конституційно-правової відповідальності.

Форум права. 2013. №2. С. 549–555.

7. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. Зайчука, Н.Оніщенко. 2-е вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

Заборовський В.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ
«Ужгородський національний університету»
м. Ужгород, Україна*

РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ АДВОКАТА ЯК ОДНА З УМОВ ІСНУВАННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ЙОГО ПРАВОВОГО СТАТУСУ

Особливість професійної діяльності адвоката зумовлена насамперед специфікою його правового статусу [1], структурними елементами [2] якого є сукупність його прав [3], обов'язків [4], гарантій [5] та відповідальності [6], сукупність яких надає можливість здійснювати адвокатську діяльність на засадах незалежності [7; 8; 9; 10] та самостійності [11]. Одним із основних професійних обов'язків адвоката є обов'язок щодо підвищення його кваліфікації, сутність якого неодноразово була предметом нашого наукового дослідження [12-14].

Без сумніву, провідну роль у визначенні основних засад організації та діяльності адвокатури, в тому числі, що стосується встановлення порядку підвищення кваліфікації адвокатів відіграють органи адвокатського самоврядування. В той же час, не менш важливу роль в належному забезпеченні функціонування інституту підвищення кваліфікації адвоката повинна відігравати і держава. Це зумовлено тим, що на конституційному рівні саме на державу покладено головний обов'язок щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Проте держава делегуючи свій обов'язок щодо забезпечення

прав, свобод та законних інтересів особи, які є одними із основних її життєвих цінностей адвокатури як одній з провідних інституцій в механізмі здійснення правосуддя [15, с. 67], повинна створювати належні умови його реалізації.

Взагалі, в аспекті взаємовідносин адвокатури і держави, ми додержуємося позиції згідно з якою, з одного боку, держава, яка позиціонує себе як правова, повинна бути зацікавлена в існуванні незалежної та сильної адвокатури (лише за таких умов можна забезпечити належну реалізацію делегованого їй вищевказаного конституційного обов'язку, а з іншого – адвокатура теж зацікавлена в існуванні сильної держави як інституції, що зможе забезпечити не тільки закріплення, а й належний механізм реалізації принципів та системи гарантій професійної діяльності адвоката [16].

Саме така позиція відтворена у змісті п. 9 Основних положення про роль адвокатів [17], в якому йдеться про обов'язок урядів, професійних асоціацій адвокатів та навчальних інститутів забезпечити адвокатам можливість одержати відповідну освіту, підготовку та знання як про права та основні свободи людини, що визнані національним та міжнародним правом, так і про етичні обов'язки, які покладені на адвоката.

Заслуговує на увагу і ст. 15 Декларації про права людини та відповідальність окремих осіб, груп та органів суспільства щодо заохочення та захисту загальноновизнаних права людини та основоположні свободи, що прийнята Генеральною асамблеєю ООН від 9 грудня 1998 року [18], за якою держава несе відповідальність за заохочення та сприяння викладанню прав людини та основних свобод на всіх рівнях освіти та за забезпечення включення всіма особами, відповідальними за підготовку, зокрема, юристів у свої навчальні програми відповідних елементів викладання прав людини.

Відсутність належної державної підтримки функціонування адвокатури,

в тому числі, що стосується системи підвищення кваліфікації може мати негативне значення в контексті надання правової допомоги на професійній основі. Держава повинна дбати про створення належних можливостей для підвищення кваліфікації адвокатів, так як вона це робить для суддів, прокурорів, вчителів, лікарів, державних службовців та інших професій, оскільки професіоналізм та компетентність адвокатів є не менш важливими у створенні відповідних умов для реалізації права та свобод людини. Як зазначає А.В. Козьмініх, держава повинна сприяти, зокрема, здійсненню заходів щодо підвищення кваліфікації адвокатів, а взаємовідносини між державою та адвокатурою повинні розвиватися саме як партнерські, в тому числі, на засадах взаємної відповідальності за їх порушення [19, с. 231].

На важливий аспект такої взаємодії звертає увагу С.О. Іваницький, який на основі результатів всеукраїнського опитування адвокатів щодо доцільності проходження спільних навчань із суддями та прокурорами (за умови, відповідності тематики даних програм формату навчання), доходить висновку, що такі заняття сприятимуть виробленню спільного бачення змісту юридичних стандартів й вирішення колізійних питань, а отже формуванню єдиної правозастосовної практики, зокрема, щодо питань забезпечення змагальності сторін та рівності між стороною обвинувачення та захисту [20, с. 180]. Крім цього, науковець слушно вказує на доцільність використання концепції безперервного навчання адвоката, яка активно застосовується багатьма країнами світу, і в західних суспільствах така концепція набуває універсального значення, передбачаючи постійне фахове зростання й самовдосконалення адвоката.

Ми повною мірою підтримуємо позицію С.О. Іваницького, оскільки безперервне навчання адвоката (безперервний його професійний розвиток) є по своїй суті міжнародним стандартом, що активно впроваджений в юридичній

професії переважної більшості країн світу, який спрямований на створення можливості адвокату належним чином виконувати закріплені за ним обов'язки, підтримували етику професії протягом всієї своєї професійної діяльності. А це є вкрай важливим в умовах постійного оновлення законодавства, реформування системи правосуддя, що на сьогодні відбувається в Україні.

Література:

1. Заборовський В.В. Конституційно-правове регулювання статусу адвокатури в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 420-422.
2. Заборовський В.В. Структура правового статусу адвоката: дослідження сутності елементів, які є передумовами його виникнення або ж є дотичними до нього. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 39. Т. 2. С. 110-115.
3. Заборовський В.В. Право адвоката на опитування осіб за їх згодою в якості одного з основних професійних прав адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 3. С. 214-217.
4. Заборовський В.В., Бисага Ю.М. Професійні обов'язки як необхідний елемент структури правового статусу адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 45. Т. 2. С. 144-151.
5. Заборовський В.В., Булеца С.Б., Манзюк В.В. Індемнітет адвоката як одна з основних гарантій адвокатської діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 287-291.
6. Заборовський В.В. Дисциплінарний проступок як підстава дисциплінарної відповідальності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 31. Т. 3. С. 115-118.

7. Заборовський В.В. Незалежний правовий статус адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 266-268
8. Заборовський В.В. Сутність принципу незалежності адвоката та принципу домінантності інтересів клієнта у відносинах адвоката з судом. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 24-25 квітня 2015 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2015. С. 174-177.
9. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення незалежної адвокатури України: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 900 с.
10. Заборовский В.В. Правовая природа независимости и самостоятельности украинского адвоката. *Studia Prawnoustrojowe*. 2018. № 39. P. 215-229.
11. Заборовський В.В. Незалежність та самостійність адвоката: проблеми розмежування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 42. С. 242-246.
12. Заборовський В.В. Підвищення кваліфікації як один з професійних обов'язків адвоката. *Organization of educational process for legal education applicants, innovative teaching methods in higher education institutions of Ukraine and EU: materials scientific and pedagogic Internship proceeding* (Frankfurt an der Oder (Republic of Germany), 28 October – 6 December, 2019). Frankfurt an der Oder: European University Viadrina Frankfurt (Oder), 2019. P. 64-68.
13. Заборовський В.В. Підвищення кваліфікації адвоката через призму міжнародних стандартів адвокатури. *Science as a basis for the development of modern countries: collection of theses of scientific and methodical reports of*

international scientific-practical conference (Bratislava (Slovakia), Slovakia, January 27-29, 2022), 2022. P. 66-69.

14. Заборовський В.В., Фазикош В.Г., Семерак О.С. Підвищення кваліфікації адвоката як один із його професійних обов'язків: загальні положення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. Вип. 70. С. 444-449. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.70.71>

15. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. К., 2017. 577 с.

16. Заборовський В.В., Бисага Ю.М., Булеца С.Б. Правовий статус адвоката: проблеми теорії та практики: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 650 с.

17. Основні положення про роль адвокатів, прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам від 1 серпня 1990 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_835

18. Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms: Resolution adopted by the General Assembly, a/res/53/144, 8 march 1999. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/n9977089.pdf>

19. Козьмініх А. В. Адвокатура як інститут громадянського суспільства в сучасній науці. *Актуальні проблеми політики.* Одеса, 2009. Вип. 36. С. 228-235.

20. Іваницький С.О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система: дис. ... д-ра юрид. наук.: спец.: 12.00.10. К., 2017. 556 с.

Іванов Артем Борисович,

*аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету
м. Ужгород, Україна*

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ «RECHTSSTAAT» У ФОРМУВАННІ СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ НІМЕЧЧИНИ

Німеччина є парадигмальним прикладом цивілістичної судової системи. Водночас правова система Німеччини є основою Rechtsstaat, що зазвичай перекладається як «верховенство права», «конституційна держава», «конституційно орієнтований».

Rechtsstaat найбільш просто виражає ідею про те, що кожен підпорядковується закону, а отже, повинен йому підкорятися. Зазначений феномен вимагає функціонування конституційної держави і є щитом від тиранії чи свавільного правління: органи державної влади повинні здійснювати свої повноваження, не виходячи за правові межі, визначені нормами права.

Британська та американська концепції верховенства права знаходять паралель у німецькій концепції Rechtsstaat, або «правова держава», де держава розглядається як обмежене правом та фундаментальними принципами законності і справедливості організоване утворення, а не як суто політична організація, яка може обійтися без права в інтересах політики. У іншому сенсі Rechtsstaat формулює цінності, власне, процесуальної справедливості, які впливають на форму правових норм і регулюють спосіб їх застосування. Ці цінності одночасно підвищують корисність правового регулювання, а також визнають основні ідеї людської гідності та автономії.

Верховенство права також передбачає сумлінне застосування норм і

принципів певної правової системи. У цьому контексті варто зазначити, що зв'язок між верховенством права і справедливістю є доволі складним. Верховенство права не завжди може гарантувати справедливість, але воно є важливою її передумовою. Оскільки Rechtsstaat накладає формальні обмеження гарантування справедливого застосування законів, що ухвалюються та впроваджуються у правову дійсність, верховенство права передбачає так звану концепцію «моральної особистості», котра передбачає правила відповідальної сумлінної поведінки особи із почуттям справедливості, котре пронизане ідеєю цінності свободи та рівності [1].

Традиційне формулювання Rechtsstaat має своєю основою, через істотність у демократичній системі загалом, створення єдиної судової системи, забезпеченої висококваліфікованими суддями із гарантуванням їх діяльності шляхом довічного утримання та фіксованої заробітної плати під час здійснення повноважень. Така судова система є поширеною і сьогодні та бере свій початок із Закону про організацію судів, прийнятого в 1877 році [2].

У юриспруденції, що діяла на часи Німецької імперії (1871-1918), держава представляла верховний і неподільний союз – potestas suprema – підпорядкований лише закону. Суди, звісно, були невід'ємною частиною цієї системи. Незважаючи на те, що судді були державними службовцями, законодавство на той час прагнуло забезпечити їх незалежність як від королівського контролю, так і від інших органів державної влади [3].

Повертаючись до принципу верховенства права, слід зазначити, що в імперській Німеччині цей принцип простежується у законодавстві. Під законом німці розуміли загальні норми, вироблені суверенними законодавчими органами, найвищу державну владу та найвище вираження їхньої волі. Суди, у свою чергу, залишали за собою таку можливість правозастосування, яка б

відповідала засадам незалежної судової влади. У цьому сенсі незалежність суддів передбачала інтелектуальну діяльність, яка вимагала від суддів уникнення від тиску, ідей чи навіть уявлень про правосуддя, що знаходяться поза структурою тогочасної правової системи.

Наголошуючи на «верховенстві права» та важливості незалежної судової влади, держава прийняла важливий конституційний принцип рівності перед законом. Цей традиційний погляд поширився на період Веймарської республіки, і в цей час верховенство права стало асоціюватися з принципом народної демократії [4]. Право розглядалося як елемент суверенної влади, головним органом якого був всенародно обраний парламент (рейхстаг), який обирався на чотири роки, був центральним конституційним органом законодавчої влади у Веймарській республіці. Він відповідав головним чином за законодавство, включаючи затвердження бюджету та нагляд за урядом Рейху [5].

Судова система, створена в 1877 році, включала не тільки звичайні суди цивільної (приватне право) та кримінальної юрисдикції (публічне право), але також безліч інших судів, що спеціалізуються, власне, на публічному праві. Ця система була продовжена і розширена під час Веймарської республіки, проте кожен із цих судів мав дуже обмежену юрисдикцію в окремих галузях публічного права. У будь-якому випадку, Німеччина підтримувала, розвивала та вдосконалювала цю судову систему і в роки після Другої світової війни [6].

Фактично позитивістська течія в Німеччині того часу поставила звичаєве право на один рівень з Конституцією. Все це змінилося з прийняттям Конституції 1949 року [7], відомої як Основний закон Федеративної Республіки Німеччини. Новий конституційний лад продовжував проповідувати верховенство права, але підпорядковував його конституційній демократії, підкоряючись «закону і справедливості».

Список літератури:

1. Allan T. Rule of law (Rechtsstaat). URL: <https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/rule-of-law-rechtsstaat/v-1> (date of application: 12.04.2022).
2. Justiz (19./20. Jahrhundert). *Historisches Lexikon Bayerns*. URL: [https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Justiz_\(19./20._Jahrhundert\)](https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Justiz_(19./20._Jahrhundert)) (bewerbungsdatum: 12.04.2022).
3. The suprema potestas (supreme power). URL: <https://informationstrategyrsm.wordpress.com/2013/09/17/google-the-suprema-potestas-supreme-power/> (date of application: 12.04.2022).
4. Weimarer Republik (1918 - 1933). URL: <https://www.bundestag.de/parlament/geschichte/parlamentarismus/weimar> (bewerbungsdatum: 12.04.2022).
5. Das parlamentarische System – die Parteien der Weimarer Republik. <https://www.lernhelfer.de/schuelerlexikon/geschichte/artikel/das-parlamentarische-system-die-parteien-der-weimarer-republik#> (bewerbungsdatum: 12.04.2022).
6. Deutschland nach dem Zweiten Weltkrieg. [https://www.geo.de/geolino/wissen/9510-rtkl-von-diktatur-zur-demokratie-deutschland-nach-dem-zweiten-weltkrieg#:~:text=Deutschland%20\(BRD\).-Die%20Demokratie,Demokratie%20hei%C3%9Ft%20%C3%BCbersetzt%2022Volksherrschaft%22.](https://www.geo.de/geolino/wissen/9510-rtkl-von-diktatur-zur-demokratie-deutschland-nach-dem-zweiten-weltkrieg#:~:text=Deutschland%20(BRD).-Die%20Demokratie,Demokratie%20hei%C3%9Ft%20%C3%BCbersetzt%2022Volksherrschaft%22.)
7. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. <https://www.bundestag.de/gg> (bewerbungsdatum: 12.04.2022).

Продан В.І.,
*асистент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

ЗАГАЛЬНІ ТА СПЕЦІАЛЬНІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ ПРАВА НА ОСВІТУ: ВІТЧИЗНЯНЕ ТА МІЖНАРОДНО- ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Право на освіту є фундаментальним правом людини. Кожна особа, незалежно від раси, статі, національності, етнічного чи соціального походження, віросповідання чи політичних уподобань, віку чи інвалідності, має право на безкоштовну початкову освіту. Дане право було загально визнано після Загальної декларації прав людини в 1948 році і з того часу було закріплено в різних міжнародних конвенціях, національних конституціях і планах розвитку.

Так, за загальним правилом, принципи будь якої галузі чи сфери правового регулювання суспільних відносин являють собою висхідні начала, керівні ідеї, контрольні маркери, гарантійні положення предмету правового регулювання та закріплюються за допомогою конкретно визначених нормативно-правових актів.

Наріжним каменем освітньої складової являється Конституція України, яка гарантує право на освіту, виключаючи будь які прояви дискримінації в реалізації даного права, зокрема, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця

проживання, за мовними або іншими ознаками, забезпечує доступність освіти, обов'язковість повної загальної середньої освіти та безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах тощо [1].

Наступним, базовим джерелом закріплення принципів освітньої політики служить Закон України «Про освіту», який, зокрема, гарантує наступні керівні ідеї освітньої політики, як: «людиноцентризм; верховенство права; забезпечення якості освіти та якості освітньої діяльності; забезпечення рівного доступу до освіти без дискримінації за будь-якими ознаками, у тому числі за ознакою інвалідності; розвиток інклюзивного освітнього середовища; науковий характер освіти; різноманітність освіти; цілісність і наступність системи освіти; академічна доброчесність та свобода; гуманізм; демократизм; єдність навчання, виховання та розвитку; виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій; побудова освіти за принципом рівних можливостей для всіх та ін.» [2].

Градацію в закріпленні принципів освітньої політики посідають також норми спеціальних, галузевих нормативно-правових актів, у першу чергу – положення Закону України «Про вищу освіту», який серед ключових цілей державної політики у сфері освіти вбачає: «сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя; доступності вищої освіти; незалежності здобуття

вищої освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій; міжнародної інтеграції та інтеграції системи вищої освіти України у Європейській простір вищої освіти, за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи; наступності процесу здобуття вищої освіти; державної підтримки підготовки фахівців з вищою освітою»[3].

Концепт міжнародно-правового регулювання права на освіту зосереджується в таких актах, як: Загальна декларація прав людини від 1948 року (закріплює принципи поваги до прав та свобод громадян, сприяння взаєморозумінню, терпимості та дружбі між народами та підтримання миру як основних складників права на освіту) [4], Європейська культурна конвенція від 1954 року (містить принципи щодо розвитку та багатоманітності освіти) [5], Конвенція про права дитини від 1989 року (встановлює гарантії безоплатності та обов'язковості початкової освіти) [6], Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 1966 року (регулює засади у сфері рівності права на освіту та гарантування підтримки з боку сім'ї, суспільства та держави) [7], Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 1966 року (гарантує обов'язковість та безоплатність початкової освіти, відкритість та доступність середньої освіти, доступність з врахуванням здібностей кожного здобувача вищої освіти)[8] та інші акти.

Таким чином, підсумовуючи проблематику даного дослідження, підкреслимо, що сферу принципів освітньої політики складають дві основні групи, а саме *загальні принципи освітнього права*, до яких

належить (рівність освітніх прав, доступність освіти, обов'язковість та безоплатність початкової освіти і т.д.) та спеціальні принципи освітньої політики, сферу правового регулювання яких складають питання академічної доброчесності та свободи, цілісності та наступності правового регулювання системи освіти, єдності навчання, виховання та розвитку, сприяння взаєморозумінню, терпимості та дружбі між народами тощо.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017 р. №38-39. Ст. 5.
3. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014 р. №37-38. Ст. 2716.
4. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. ООН. *Голос України*. 2008. № 236.
5. Європейська культурна конвенція від 19.12.1954 року. № 994_213. *Офіційний вісник України*. 2006 р. № 41. Ст. 241.
6. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 року. № 995_021. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990 р. № 1. Ст. 205.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. № 995_043. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 10.08.2022

р.).

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від

16.12.1966 р. № 995_042. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення:

10.08.2022 р.

ЗМІСТ

Батанов О.В. Муніципально-правовий механізм забезпечення права людини на життя в умовах війни та миру	4
Батанова Н.М. Стратегія розвитку законодавства про права людини в умовах викликів російсько-української війни та післявоєнного відновлення України	11
Берч В.В. Роль громадянського суспільства у здійсненні судової влади в умовах війни	18
Бисага Г.Ю. До питання про утвердження та забезпечення права власності в умовах війни та збройного конфлікту	21
Бисага Ю.М. Забезпечення основоположного права на життя крізь призму воєнного часу	29
Васильчук Л.Б. До питання про взаємодію норм міжнародного права з прав людини та міжнародного гуманітарного права в аспекті гарантування права людини на життя	36
Вишневська М.М. До питання про розмежування правової категорії «конституційно-правова відповідальність» та суміжних понять	46
Заборовський В.В. Роль держави в забезпеченні функціонування інституту підвищення кваліфікації адвоката як одна з умов існування незалежності його правового статусу	51
Іванов А.Б. Застосування принципу «Rechtsstaat» у формуванні суддівського корпусу Німеччини	57
Продан В.І. Загальні та спеціальні конституційно-правові принципи права на освіту: вітчизняне та міжнародно-правове регулювання	61

НОТАТКИ

НОТАТКИ

НОТАТКИ

НОТАТКИ

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОГО КРУГЛОГО СТОЛУ

**«НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ В УМОВАХ
ВІЙНИ»**

м. Ужгород 23 серпня 2022 р.